

MISIR DIŞ POLİTİKASINDA FİLİSTİN VE BÖLGESEL YANSIMALARI

Mehmet ÖZKAN*

Özet

Bu makale Filistin-İsrail sorununun Mısır`ın Ortadoğudaki rolünü anlamak için önemli bir veri olabileceğini iddia etmektedir. Mısır Ortadoğudaki önemli ülkelerden birisi olmasına rağmen bölgedeki etkisi çok zayıftır. İlk bakışta zıt gibi gözüken bu durum ancak Mısır`ın Filistin meselesine yaklaşımıyla açıklanabilir. Filistin sorunu sadece bölgesel sorunları etkilememekte aynı zamanda bölgedeki devletlerin etki alanlarını da tanımlamaktadır. Mısır için maliyetli olsa da 1970`lere kadar İsrail ile savaş ya da barış girişimlerinde Mısır hep öncü rolü oynamışken, sonrasında izlediği normalleşme politikası Mısır`ın bölgesel etkisini artırmamış aksine azaltmıştır. Mısır`ın Ortadoğuda etkisini yeniden kazanabilmesi için atması gereken en önemli adım Filistin-İsrail sorununa yönelik izlediği politikalarda en azından söylemsel bir değişikliğe gitmesidir.

Anahtar Kelimeler: *Mısır Dış Politikası, Filistin-İsrail Sorunu, Ortadoğu, Bölgesel Etki*

PALESTINE AND REGIONAL REFLECTIONS ON THE EGYPTIAN FOREIGN POLICY

Abstract

This article argues that the Palestinian-Israeli issue could be used as a key issue in the Middle East analyzing the regional role of Egypt. Although Egypt is one of the key countries in the region, it has little influence on regional affairs. An explanation to such seemingly contradictory reality could be found in Cairo's approach to the Palestinian-Israeli conflict. This key conflict is so important that not only defines the regional issues, but also determine the scope of other states' role significantly in the region. Until 1970s, Egypt had played leading role in waging war or making peace with Israel, most of the time being costly for Egypt. However, withdrawing itself from the key regional issue does not also help Cairo to exert its influence on the region. For Egypt to come back to the Middle East strongly, it must involve a re-construction of discourse on its foreign policy approach to the Palestinian-Israeli issue.

Key words: *Egyptian Foreign Policy, Palestinian-Israeli Conflict, the Middle East, Regional Influence*

* Sevilla Üniversitesi Doktora Öğrencisi, İspanya.
Akademik ORTA DOĞU, Cilt 4, Sayı 1, 2009

Giriş

Filistin meselesi en az yüzyıldan beri devam eden 20. yy'ın en önemli sorunlarından birisidir. Söz konusu sorunun bölgesel ve küresel düzlemdeki önemi ve yol açtığı sonuçları açısından inceleyen birçok çalışma olmasına rağmen, bunun diğer komşu devletlerin bölgedeki rollerini nasıl etkilediği üzerine yapılan çalışmaların sayısı son derece azdır. Bu makalede Mısır'ın bölgedeki rolü Filistin sorunu üzerinden ele alınacak ve tarihi bir perspektiften Mısır'ın bugünkü dış politikası üzerinde nasıl bir etkisi olduğu tartışılacaktır.

Yapılan bir araştırma sonucunun da gösterdiği gibi Filistin sorunu Ortadoğu'da gerek hükümet çevrelerinde gerekse halk düzeyinde en önemli sorun olarak görülmektedir.¹ Her ne kadar 2003 Irak işgali sonrası, Irak sorunu Ortadoğu'da önemli bir gündem maddesi haline gelse de, Filistin sorunu genel anlamda Ortadoğu'daki bütün sorunları etkileyen ve de yer yer yenilerine yol açan bir 'gölge sorun' olarak nitelendirilmektedir.² Bu sebeple Filistin sorununda yaşanan değişim ve dönüşümler Irak ve bölgesel birçok sorunun doğal bir parçası olup olası etkisi dolayısıyla iç içe geçmiş bir yapı arz etmektedir.

Sosyal açıdan Filistin sorunu Arap halklarının İsrail'e yönelik yaklaşımını etkileyen merkezi bir konuma sahiptir. Furia ve Lucas'ın yaptığı çalışmanın da gösterdiği gibi Arap kamuoyunun temel belirleyicisi olan Filistin sorunu Araplar için hem 'son derece önemli' hem de kendi hükümetlerini değerlendirmek için ciddi bir 'litmus' testi görevi görmektedir.³ Eğer bu yaklaşım doğru ise Mısır'ın Ortadoğu'daki etkisini ve rolünü Arap halkları ve hükümetleri gözünde ölçmek için Mısır'ın, sorunun başlangıcından bugüne kadar olan süreçte Filistin sorununa yönelik politikalarına bakmak ve bu süreçteki politik dönüşüm ve değişimleri anlamak, Mısır'ın Ortadoğu'daki rolünün sosyal temellerini analiz için önemli bir veri olabilir.

Mısır'ın Cemal Abdül Nasır döneminde Ortadoğu'da çok saygı duyulan ve ciddiye alınan bir devlet olduğu Mısır dış politikası üzerine yapılan çalışmaların

¹ Örneğin, James J. Zogby, *What Arabs Think: Values, Beliefs and Concerns*, Utica: NY, Zogby International, 2002, ss.33–34.

² *Iraqi Study Group Report*, J. A. Baker ve Lee H. Hamilton (Co-chairs), Aralık 2006, Erişim tarihi :30 Aralık 2006, s.39

http://www.usip.org/isg/iraq_study_group_report/report/1206/iraq_study_group_report.pdf

³ P.A. Furia, ve R. E. Lucas, "Determinants of Arab Public Opinion on Foreign Relations", *International Studies Quarterly*, Cilt 50, No 3, Eylül 2006, s.596.

genel olarak vurguladıkları bir noktadır.⁴ Bu durum sadece Nasır'ın şampiyonluğunu yaptığı pan-Arabizm ile açıklanamaz, aynı zamanda Mısır'ın o dönemde Filistin meselesine yaklaşımının Mısır'ın bölgesel meşruiyeti için önemli bir rol oynadığı iddia edilebilir. Bu açıdan bakılınca, 1978 yılında İsrail ile yapılan anlaşma sonrası Mısır'ın Ortadoğu'dan dışlanmasını ve İslam Konferansı Örgütü ve Arap Birliği gibi örgütlerdeki üyeliklerinin askıya alınmasını bu sürecin bir ürünü olarak görmek gerekir.⁵

Ortadoğu'da kilit olarak üç ülke vardır: Türkiye, İran ve Mısır.⁶ Diğerlerinden farklı olarak Mısır konumu icabı hem bir Arap devleti hem de bir Kuzey Afrika devletidir. Ayrıca Mısır Sina bölgesi dolayısıyla Filistin-İsrail çatışmasından direkt olarak etkilenmektedir. Arap ülkelerindeki ekonomik, siyasi ve kültürel gelişmelerde Mısır hep öncü bir role sahip olagelmıştır.⁷ Mısır'ın bu ayrıcalıklı konumu onu Filistin meselesinde temel aktörlerden biri konumuna getirmiştir. Dolayısıyla Mısır'ın giriştiği herhangi bir barış süreci ya da savaş diğer Arap devletlerine nazaran daha belirleyici olabilmektedir.

Bu çalışma Mısır'ın Ortadoğu'daki rolünü bölgede merkezi bir yer işgal eden Filistin sorunu üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede Mısır'ın ne tür roller oynadığı, söylemsel ve pratik anlamda ne tür politika değişikliklerine gittiği ve en önemlisi bu politikaların Mısır'ın bölgesel rolü üzerinde nasıl bir etkide bulunduğu çalışma boyunca cevabı aranan sorular olacaktır. Günümüz Mısır'ı hem Arap halkları gözünde güvenilirliğini eskisine göre yitirmiş hem de Ortadoğu'daki bölgesel sorunlarda etkinliğini ve merkezi rolünü kaybetmiş bulunmaktadır. Acaba bu durum Mısır'ın Filistin sorununa yaklaşımının bir sonucu olarak görülebilir mi? Yoksa bu durum geçici ve yapısal bir durum mudur? Bu makalede özelde Mısır'ın Filistin meselesine yaklaşımını incelenmekle beraber onun bu özel konumu dolayısıyla tüm Arap devletlerinin olaya yaklaşımıyla ilgili genel bir bakış açısı yakalanmaya çalışılacaktır.

Mısır Dış Politikasında Filistin Sorunu: Bir Dönemlendirme Denemesi

⁴ Örneğin, Jon B. Alterman, "Dynamics without Drama: New Options and Old Compromises in Egypt's Foreign Policy", *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 18, No 3, Ekim 2005, s.357.

⁵ Jacob Abadi, "Egypt's Policy towards Israel: The Impact of Foreign and Domestic Constraints", *Israel Affairs*, Cilt 12, No 1, Ocak 2006, s.170.

⁶ Bu çerçevede dış üçgen ve onların belirleyici etkisi için bkz., Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Türkiye'nin Uluslararası Konumu, İstanbul: Küre, 2001.

⁷ Bknz., Özlem Tur Kavi, "Islamic Movements In the Middle East: Egypt as a Case Study," *Perceptions: Journal of International Affairs*, Cilt 6, No 4, Aralık 2001- Ocak 2002.

Tarihi olarak Mısır'ın Filistin sorununa yaklaşımı lineer bir çizgi takip etmemiş olup, çeşitli dönemlerde bazı etkenlere bağlı olarak ciddi değişimlere uğramıştır. Buradaki yapılmak istenen dönemlendirme her ne kadar liderlik değişimiyle paralelmiş gibi görünse de aslında başka etmenleri özellikle de paradigmatik değişimlerini dikkate almıştır. Başka öğeleri dikkate alan değerlendirmelerden yola çıkarak farklı dönemlendirmeler de yapılabilir.⁸ Bu çalışmada daha çok Filistin sorunu bağlamında Mısır dış politikasında yaşanan söylemsel değişimleri merkeze alarak bir analiz yapılsa da Kahire'nin yönelimlerindeki farklı sosyal ve siyasi temelleri de ihmal edilmeyecektir.

Mısır'ın Filistin sorununa yaklaşımını beş döneme ayırmak mümkündür: Müslüman Kardeşler'nin (MK) etkin olduğu 1948 savaşına kadar olan dönemde Filistin sorununun Mısır siyasetinde merkezi bir konumda olduğu dönem birinci dönemdir. Sırasıyla İslami ve Arap milliyetçiliği merkezli yaklaşımlar ikinci ve üçüncü dönemleri temsil ederken, ulusal çıkar etrafında şekillenen ve 1967–1979 arasında Mısır dış politikasını şekillendiren yaklaşım dördüncü dönemdir. 1979'dan günümüze kadar olan son dönemi ise Filistin için siyasetsizlik ve İsrail ile ise “soğuk barış” olarak adlandırmak mümkündür.

Merkezi Bir Sorun Olarak Filistin Sorunu (1948 Öncesi)

1917 yılında Balfour Deklarasyonu'nun yayımlanmasından sonra Filistin bölgesinde bir Yahudi devleti kurulması fikri bölgedeki sosyal gerçekliklerle kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde Mısır tıpkı Filistin gibi İngiliz kontrolü altındaydı ve liderleri genel anlamda etkisizdi. Ortaya çıkmış olan otorite boşluğunu bu durumda halk tarafından desteklenen çeşitli sosyal örgütlenmeler aldı. Bu dönemde etkisi en çok hissedilen örgütlenme hiç şüphesiz Müslüman Kardeşler örgütüydü.⁹ Filistin ayaklanmasından önce Mısır'ın Filistin meselesine dahil 1929'daki şiddetli ağlama duvarı ayaklanmalarından beri Filistin meselesine karışmış bulunan çeşitli İslami örgütlerin Filistin için konferans düzenlemesiyledir.¹⁰ Özellikle 1930'lardan sonra Müslüman Kardeşlerin popülaritesi ve etkisi hem anti-Siyonist hem de İngiliz karşıtı duruşundan dolayı artmıştır.¹¹ MK için Filistin bölgesine Yahudi göçü ve sonrasında kurulabilecek

⁸ Örneğin Abadi, “Egypt's policy”.

⁹ Müslüman Kardeşler'le ilgili olarak bkncz, Richard P. Mitchell, *The Society of the Muslim Brothers*, Oxford: Oxford University Press, 1993.

¹⁰ Brynjar Lia, *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu*, Çeviren İhsan TOKER, İstanbul: Yöneliş, 2000, s.289.

¹¹ Mohamed Heikal, *Autumn of Fury*, New York: Random House, 1983, s. 240.

muhtemel bir İsrail devleti Avrupa emperyalizminin bir başka versiyonuydu. Olaya bu açıdan bakan MK lideri Hasan el-Banma 1935 yılında Filistin bölgesini ilk defa ziyaret etti ve Kudüs müftüsü ile görüşmelerde bulundu. Bunu takiben MK üyeleri hem Filistin için yardım ve bağış toplamaya başladı hem de çeşitli gösteriler düzenleyerek yahudi göçünü protesto ettiler.¹²

Filistinli Arapları destekleme kampanyası Eylül 1936'da Filistin'de genel grev sona erinceye kadar 1936 yaz ve sonbaharı boyunca devam etti. Bunu 1938 baharına kadar geçici bir yatışma takip etti; ancak 1937 Temmuz'unda Filistin'i taksim planının yayımlanması ve 1937 güzünde Yüksek Arap Komitesindeki Filistin Liderliğinin sürgüne gönderilmesinin ardından kışkırtma ve gösterilerle bu kampanya kesintiye uğradı. Filistin ayaklanmasının, gerilla savaşını tırmadığı 1938 yılında Mısır'daki Filistin yanlısı kampanya özellikle yoğunlaştı ve geç kalmışlığın da aşırı gayretiyle kampanyaya katılan Genç Mısır Partisi'nin de içinde bulunduğu çok sayıda siyasi parti kampanyaya dâhil oldu.

1930'larda bölgeye her geçen gün artan Yahudi göçü Mısır liderlerini de endişelendirmeye başlamıştı. Bu çerçevede Filistin arazilerini korumak için bir Arap şirketi kuruldu ve Mısır bunun üzerinden izlediği politikalarla Filistin meselesine yönelik ilgi ve etkisini artırdı. Aynı şekilde Filistinli mağdurlara yardım etmek amacıyla Hasan el-Banna'nın da üyesi olduğu bir yardım komitesi 1936 yılında kurulmuştur. Bu dönemde Filistin meselesi, Mısır siyasetinde Ekim 1938'de Kahire'de Dünya Parlemlentolararası Toplantısı'na ve 1939 yılında Londra'da Filistin konusunda St. James Konferansı'na yol açacak şekilde merkezi bir siyasi mesele haline geldi.¹³ Tüm bunların gösterdiği temel nokta bu dönemde Filistin sorununun Mısır'ın herhangi bir iç meselesinden daha önemsiz olmadığı¹⁴ aksine özellikle çeşitli sivil toplum kuruluşlarının etkisiyle Filistin meselesinin Mısır siyasal hayatında merkezi bir konum teşkil ettiği'dir.

1940'larda Filistin'de durum ciddileşince MK maddi ve lojistik yardımın yanında askeri destek ünitelerini de Filistin bölgesine gönderdi. MK'nin bu aktivitelerine Mısır Kralı Faruk çok fazla karşı çıkamamış olup bunun en temel sebebi MK'nin iç siyasette çok güçlü olmasından kaynaklanmıştır.¹⁵ Bu durum daha sonraları da devam etmiş ve 1947 yılında MK yaygın bir kampanya

¹² Abadi, "Egypt's policy", s. 160.

¹³ Lia, Müslüman Kardeşlerin Doğuşu, s.290

¹⁴ Tawfig Y. Hasou, *The Struggle for the Arab World, Egypt's Nasser and the Arab League*, London: KPI, 1985, ss. 3-4.

¹⁵ Alexander McGregor, *A Military History of Modern Egypt, From the Otoman Conquest to the Ramadan War*, London: Praeger Security International, 2006, s.242.

başlatarak gençleri Filistin'deki mücadeleye katılmaya davet etmiştir. Aynı şekilde çeşitli gösteriler düzenleyerek Birleşmiş Milletler'in (BM) Filistin'in bölünmesi planına karşı çıkmışlar, Arap ve Müslüman devletlerden BM'den çekilmelerini talep etmişlerdir.¹⁶

McGregor'un da belirttiği gibi 1948 savaşında MK'ye ait birliklerin cesur bir biçimde savaşmaları onların Mısır'daki popülaritesini arttırmıştır. Bu durum MK'nin Mısır içinde ciddi bir siyasi güç olarak etkisinin artmasına yol açmıştır.¹⁷ Fakat Aralık 1948'de Başbakan Mahmud Fehmi Al-Nukrasi'ye yapılan bir suikast üzerine MK Mısır'da yasaklandı. Bu suikast girişimi her ne kadar Hasan al-Benna tarafından kınansa da bu durumu düzeltmekten çok kötüleştirdi. Hasan al-Benna 28 Aralık 1947 tarihinde öldürüldü ve MK'nin birçok üyesi cezaevine kondu. Bunların birçoğu Aralık 1951'de mahkemenin suçsuzluk kararı vermesine kadar cezaevinden çıkarılmadı.

1948 savaşına kadar ve sonrasında Filistin sorunu Ortadoğu'daki en temel sorun olageldi. Özellikle Mısır'da bu durum iç ve dış siyaseti belirleyen 'merkezi' bir konu olmuştur. MK hilafet merkezli İslami otoritenin çökmesi üzerine ortaya çıkmış ve İslam dünyasını ilgilendiren temel konularda Mısır merkezli önemli roller oynamıştır. Özellikle Mısır iç siyasetinde Filistin meselesine karşı duyarlılığın artmasında MK'nin rolü azımsanamaz. Özellikle Filistin sorununun İngiliz karşıtı siyasetle birleşmesi ve bunun MK tarafından çeşitli kampanyalar vasıtasıyla vurgulanması,¹⁸ hem MK'nin siyasi hayattaki etkisini artırmış hem de Filistin sorununu merkezi bir konuma yerleştirmiştir.

Bir İslami Sorun olarak Filistin Sorunu (1948–1957)

1948 savaşından sonra MK'nin Mısır siyasetindeki etkisi hem zirveye çıktı hem de etkisizleşti denilebilir. 1948–1952 arasında Mısır, iç işlerinde dönüşümün eşiğindeydi. Yükselen bağımsızlık talepleri ve yolsuzluk olayları toplumu karıştırmaya zaten yetiyordu. Bu şartlar altında 1948 savaşının kaybı zaten var olan sorunlara bir boyut daha getirmiş ve devlet yapısında ciddi ve köklü değişiklikler yapılması gerektiğini bir kez daha gündeme getirmişti. 1951 yılında ülkedeki İngiliz varlığını azaltmak için çok az bir mesafe kat edilmiş ve aynı zamanda

¹⁶ Walid M. Abdelnasır, *The Islamic Movement in Egypt, Perceptions of International Relations 1967–81*, London and New York: Kegan Paul International, 1994, s.40.

¹⁷ Abdelnasır, *The Islamic Movement*, s.41.

¹⁸ Michael Doran, "Egypt: Pan-Arabism in Historical Context", C.L. Brown (der), *Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers* içinde, London: I.B.Tauris, 2004, s.98.

yeniden iktidarda olan Wafd partisinin adı çeşitli yolsuzluk skandallarına karışmıştı. Toplumdaki öfke ve düzensizlik ülkenin temel meselesiydi. İşte tam bu karmaşada MK birçok gösteriye önderlik etti. Aynı dönemde Mısır hükümetinin desteğiyle de İngiliz karşıtı çeşitli gösteriler düzenlenmiş, fakat bu durum kısa surede kontrolden çıkmıştı. McGregor'un da vurguladığı gibi bu dönemde Mısır siyasal sistemi çökmenin eşiğindedi ve bir tek ordu bu durumu düzeltebilirdi.¹⁹ Bu süreçte 23 Temmuz 1952 tarihinde Hür Subaylar Hareketi (Free Officers' Movement- FOM) kansız bir darbeye yönetimi devraldı. Bu süreç daha sonra 1954 yılında Nasır'ın askeri cuntanın lideri olarak yükselmesi ve devlet başkanı olmasıyla sonuçlandı.

FOM'un bazı üyelerinin MK'nin siyasi ve askeri liderliğiyle yakın bağlantıları vardı.²⁰ Bu yüzden MK, FOM'un aktivitelerini destekledi, çünkü Müslüman Kardeşler kendileri için bir siyasi güç istemiyorlardı ama ülkeye İslami düzeni getirecek herkese de destek veriyorlardı.²¹ Bu durum her iki tarafın da çıkarımın olduğu karşılıklı bir işbirliğini ortaya çıkardı. FOM üyeleri her ne kadar MK'nin de yardımıyla iktidara gelse de iktidara geldikten sonra durum değişti. Özellikle Nasır devlet başkanı olduktan sonra bütün gücü kendi elinde toplamak istedi ve bu sebeple devletin yeniden yapılandırılması sürecinde MK'yi tamamıyla elimine etti. Kasım 1954'te Nasır'a yapılan bir suikast girişimi bahane gösterilerek MK'nin binlerce üyesi cezaevine konuldu ve bunların bir kaçı işkence yüzünden orada can verdi.²²

Önceki bölümde de vurgulandığı gibi MK üyelerinin 1948 savaşında ve öncesinde yaptıkları bu örgütün Mısır siyasetindeki etkisini ve önemini artırmış, onu Mısır siyasetinin en önemli oyuncusu haline getirmişti. 1948 savaşından sonra Mısırda bir İslami devlet görme ümidi MK üyeleri arasında artmış, ayrıca Filistin sorunu daha çok bu perspektiften görülmeye başlanılmıştı. Bunu besleyen bir umut olarak da FOM'un içinde etkili olan ve Mısır'ın gelecekteki iki devlet başkanının, Nasır ve Sedat, daha önceki yıllarda MK'nin etkisi altında bir süre de olsa kalmış olmalarıydı.²³ Aynı zamanda 1952 sonrasında bazı MK destekçileri hükümette bazı önemli pozisyonlara atanmış ve cezaevinde olanlar da salıverilmişti.²⁴ Siyasi olarak

¹⁹ McGregor, *A Military History*, s.249

²⁰ Anne Alexander, *Nasser: His Life and Times*, Cairo: The American University in Cairo Press, 2005, s.30–31.

²¹ McGregor, *A Military History*, s.250.

²² McGregor, *A Military History*, s.251.

²³ McGregor, *A Military History*, s.230.

²⁴ Alexander, *Nasser: His Life*, s.56–57.

ise Mısır'da Ocak 1953'te bütün siyasi partiler kapatılmış olmasına rağmen sadece MK'nin faaliyette bulunmasına izin verilmişti. Belki de MK taraftarlarının ümitlerini canlı tutan en önemli şey Seyyid Kutub'un FOM üyeleri ile bağlantılarıydı. Kutub hem Nasır'a yakın hem de 1952 olaylarıyla bağlantılı olarak görülüyordu. Devrimden sonra ise Kutub, Devrim İdaresi Konsey'ine atanmıştı.²⁵ Tüm bunlar MK üyelerinin bir İslam devleti ortaya çıkacağı ümitlerini beslemiş ve nihai anlamda bunun Filistin'e yönelik dış politika yapımına etkisi olacağı kanaatini yaygınlaştırmıştır.

Bu dönemde özelde Mısır olmak üzere tüm Arap devletlerinin Filistin meselesine yaklaşımı, sorunu bir din sorunu gibi ele almalarıdır. Bu yaklaşıma göre Filistin'in kurtarılması Müslümanlar için hayati önem taşımaktadır. Sorun bir Filistin-İsrail meselesi değil, Müslüman-Yahudi çatışması gibi algılanmıştır. Bu dönemde Filistin sorununa yaklaşım daha çok İslami merkezli bir açılandı ve daha çok İslami bir kontekstte analiz ediliyordu. Aslında MK taraftarları 1948'den önce de Filistin sorununu İslami bir çerçeveden ele alıyorlardı fakat bu durum genel Mısır toplumundan ziyade MK çevrelerinde daha yaygın bir kabuldü. Mısır'da 1948 öncesi Filistin'e yönelik yaklaşım çok çeşitli ve genel olarak İngiliz kolonyalizmi ve Arapçılık açısından değerlendiriliyordu.²⁶ Zamanla MK etkisini toplumda ve yönetici elit düzeyinde arttırınca, Filistin'e yönelik söylemi de önem kazanmaya başladı. Burada belirtilmesi gereken nokta MK'nin Filistin'e yaklaşımının sadece dini ve tarihi sebeplerden kaynaklanmaması ayrıca ekonomik ve siyasi argümanlarla da desteklenmesiydi. Örnek olarak, MK taraftarları tarihi olarak Mısır'ın güvenliğinin Filistin ile bağlantılı olduğunu ve Mısır'a yönelik her türlü tehdidin her zaman Sina'nın ötesinden geldiğini vurguluyorlardı. Mısır tarihinde belirleyici olmuş tarihi savaşların hep Filistin bölgesinde olduğu da öne çıkarılan başka bir stratejik sebebi.²⁷

²⁵ Sayed Khatab, *The Political Thought of Sayyed Qutb, The Theory of Jahiliyyah*, London and New York, Routledge, 2006, s.57.

²⁶ Bu çerçevede 1931'de yapılan Kudüs İslam Kongresinin etkisi ve Filistin sorununa yönelik tartışmalar çeşitli fikir akımları arasındaki çatışmaların iyi bir örneğini temsil eder. Bknz, T. Mayer, "Egypt and the General Islamic Congress of Jerusalem in 1931", *Middle Eastern Studies*, 18, 1982; ve W.C. Matthews, "Pan-Islam or Arab Nationalism? The Meaning of the 1931 Jerusalem Islamic Congress Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies*, 35, 2003.

²⁷ Abd Al-Fattah El-Awaisi, "The Conceptual Approach of the Egyptian Muslim Brothers towards the Palestine Question, 1928-1949", *Journal of Islamic Studies*, Cilt 2, No. 2, 1991, s.242-3.

Özetle MK'nin Filistin sorununa yönelik yaklaşımı sadece deklarasyon ve protestolardan oluşmamış, bunlarla beraber 1948 savaşı öncesi ve sonrasında Mısır siyasetini etkileyerek kendini göstermiştir. Bununla beraber belki de tarihin bir ironisi olarak MK'nın en etkili olduğu zaman, MK bir örgüt olarak Nasır'ın politikaları sonucu dramatik bir şekilde toplumdaki dışlanmış ve etkisi azaltılmıştır. Nasır Ortadoğu'daki siyasi söylemi değiştirmeye niyetliydi. Bu yüzden pan-Arabizm harici bütün karşıt ideolojileri elinden geldiğince bastırdı ya da elimine etti.

Bir Arap Milliyetçiliği Sorunu olarak Filistin (1957–1967)

1956 yılında yaşanan Süveyş krizinden sonra Nasır bir Arap lideri olarak gücünü Mısır ve Ortadoğu'da pekiştirdi. Onun önderliğindeki Arapçılık ideolojisi zirvedeydi. Süveyş krizi hem Arap milliyetçiliğine hem de Nasır'a fazladan bir özgüven verdi. Nasır Arap milliyetçiliğine yoğunlaşarak kendine has bir anlayış ve siyasi yaklaşım kurdu. Nasır'ın etkisi ve dünya görüşü Mısır'ı aşarak tüm Ortadoğu'ya yayıldı. Kendisi Mısır dış politikasının yapımında ana rolü oynadı.

1950'lerde pan-Arapçılık politikası yükselişteydi ve bir nevi Arap devletleri ve liderlerinin “zorunlu doktrini” haline gelmişti.²⁸ O zamana kadar aksiyondan daha çok sözlerle ifade edilen Arapçılığa Nasır siyasi bir çerçeve ve pratik öncelik verdi. Bu yüzden Nasır Filistin sorununu İslami bir bakış açısında değil, Arap milliyetçiliği perspektifinden değerlendirerek siyasal çıktılarını ona göre düzenledi. Arap birliğinin gerçekleşmesi ve Filistin'in bağımsızlığa kavuşmasına hep bu açıdan yaklaştı. Nasır'ın bir diğer özelliği ise dış politika konularına her zaman iç işlerden daha fazla önem vermesiydi. Doran'ın da belirttiği gibi Nasır'ın dış politikası Arap milliyetçiliği söylemiyle hemen hemen aynıydı.²⁹ İç siyasette ise Nasır tek partili ulusalcı bir rejimin lideriydi ve muhalefeti elimine etmişti. Tüm siyasi gücü elinde toplama amacıyla, tüm İslamcı öğeleri çeşitli yollarla siyasi arenadan sildi. Bunu yapmak için kullandığı yöntemler en basit şekilde cezaevine koymaktan idama kadar uzanıyordu. Nitekim hem etkili bir İslami ideolog hem de MK'nin bir üyesi olan Seyyid Kutub'un 1966 yılında idamı bu sürecin bir ürünüydü.

Nasır'ın Arap milliyetçiliği Arap kitleleri arasında oldukça yaygındı. Nasır bu durumu hem iç hem de uluslararası alanda sonuna kadar kullandı. 1960'ların ortalarına kadar Nasır'ın Ortadoğu'daki popülaritesi çok yüksekti ve Arap dünyasında hiç bir lider Nasır'ın varlığını görmezden gelemezdi. Aynı şekilde

²⁸ Bassam Tibi, *Arab Nationalism, A Critical Enquiry*, edited and translated by M. Farouk-Sluglett and P. Sluglett, Second Edition, London: Macmillan, 1990, s.203.

²⁹ Doran, “Egypt: Pan-Arabism in..”, s.97

Arap halklarının Nasır ve Arap milliyetçiliğine duygusal yönden de bağlanmaları Mısır'ın Ortadoğu'daki meşruiyetini ve etkisini artıran bir etkendi. Arap milliyetçiliğinin sembolü olarak Nasır birçok konuda belirleyici rol oynadı. Mısır ve Suriye tarafından 1958–1961 yılları arasında kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti, Nasır'ın Arap milliyetçiliğinin bir sonucuydu. Nasır öyle güçlüydü ki, Suriye'de yaşanan iç sorunları ancak Mısır'la birleşerek çözülebileceğine inanan Suriye eliti Ocak 1958'de bir ay içinde ülkeye daha önce hiç gelmemiş olan Nasır'ın birleşme sonucu Suriye'nin de devlet başkanı olmasının yolunu açtılar.³⁰

1960'lara geldiğinde diasporada ciddi şekilde temsil yeteneğini geliştiren ve bunu talep eden bir Filistin eliti oluşmaya başlamıştı. Bunu gören Ahmet Sukairi önderliğinde Mayıs 1964'te Kudüs'te bir Filistin Konferansı toplandı. Tüm Arap devletlerinin dışişleri bakanlarının hazır bulunduğu bu toplantı sonrası Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) kurulmuş oldu. Nasır'ın rolü yine en üst düzeydeydi³¹ ve FKÖ'ye gerekli olan askeri ve eğitim ihtiyaçlarını karşılama sözü verdi. Nasır aynı zamanda FKÖ'yu Arap Filistin'in bağımsızlığı için ilk adım olarak görerek 1967 savaşına kadar FKÖ'nün en büyük destekçilerinden birisi olmuştur. Mısır'ın daha sonraki yıllarda FKÖ'yu Filistinlilerin tek temsilcisi yapma çalışmaları devam etti ve bu durum aynı zamanda Mısır'ın 1967 savaşı sonrası izleyeceği Filistin politikasını bir nevi kolaylaştırmış da olduğu söylenebilir. Fakat temel olarak burada vurgulanması gereken nokta 1967 savaşına kadar Mısır'ın Filistin sorununu Arap milliyetçiliği açısından ele alması ve bu sorunu Arap milliyetçiliğinin bir sorunu olarak görmesiydi. Temel siyasi yaklaşım Arap milliyetçiliği ve onun politikalarının Filistin'i bağımsızlığa kavuşturacağı şeklinde okunabilir.

'Ulusal Çıkar'ın Önceliği ve Filistin Sorunu (1967–1979)

1967 savaşıdan İsrail'in galip ayrılması Nasır öncülüğündeki Arap milliyetçiliğinin sonunu getirmesi Mısır dış politikasında bir dönüm noktası olarak görülebilir.³² Temel olarak Araplar arasında yükselen milliyetçiliğin, İsrail tarafında ise artan güvensizliğin bir sonucu olan 1967 savaşı sadece altı gün sürmüş ve Ortadoğu'daki dengeleri belirleyici bir rol oynayarak ciddi bir şekilde

³⁰ Bknz., Elie Podeh, *The Decline of Arab Unity: The Rise and Fall of the United Arab Republic*, Sussex: Sussex Academic Press, 1999.

³¹ Barry Rubin, *Recultivation until Victory? The Politics and History of the PLO*, London: Harvard University Press, 1994, s.19.

³² Fouad Ajami, "The End of Pan-Arabism", *Foreign Affairs*, Cilt 57, No 2, Kis 1978/1979, s.355 ve 357.

dönüştürmüştür. Örnek olarak, daha önce bölgede daha çok savunmacı bir konumda olan İsrail artık işgal edici bir konuma gelmiştir.³³

Savaştan sonra her ne kadar Nasır Arap milliyetçiliğinin sonunu açıkça ilan etmese de Filistin-İsrail sorununa yeni bir yaklaşımın sinyalleri görülmeye başlamıştı. Bu durum 1970 yılında Nasır'ın ölümüne kadar açıkça öne çıkmasa da beklenen bir hal almıştı. Savaştan önce Arap milliyetçiliğinin doğal olarak Filistin sorununu çözüp Filistin topraklarını özgürleştireceğine inanılırken, savaş sonrası İsrail ile baş etmek başlı başına bir sorun haline gelmiştir. Artık genel Arap stratejisinin bir parçası olmayan İsrail'in varlığı sorunuyla baş etmek için kendine has ve özellikle İsrail merkezli stratejiler üretilmeye başlanmıştır. Kuruluşundan beri FKÖ'yü destekleyen Mısır, savaş sonrası bu çabalarını artırmış ve FKÖ 1974 yılında BM tarafından Filistin halkının tek ve meşru temsilcisi olarak kabul edilmiştir.

Mısır'ın bu dönemde Filistin meselesine yaklaşımında 1967 ve 1973 savaşları arasında geçen dönemi bir geçiş dönemi olarak görmek mümkündür. Bunun bir sebebi Arap milliyetçiliğinin mimarı Nasır'ın 1970'teki ölümüne kadar iktidarda kalması ise bir diğer önemli sebep ise de özellikle 1967 savaşının Mısır sosyal ve siyasi hayatında yarattığı travmadır. Ne yapılması gerektiği sorusu her kesimin üzerine çalıştığı ve tartışmaların en yoğun yaşandığı dönemdir. Aynı zamanda Mısır daha çok 1967 savaşında İsrail'e kaybettiği toprakları nasıl geri alabilirim konusuyla ilgilenerken pro-aktif bir dış politika anlayışından çok savunmacı bir anlayışa geçmiş ve Filistin'in bağımsızlığı meselesi ikinci plana itilmiştir.³⁴ Dolayısıyla bu dönemde biraz geriye çekilme ve farklı bir anlamda da olsa daha pragmatist olmanın etkileri görülür. Bu dönemde Filistin Kimliği³⁵ bağlamında bir Filistin milliyetçiliği yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Özellikle 1967 savaşı bir dönüm noktasıdır. Mısır'ın ve Arap devletlerinin bu dönemdeki Filistin politikasını en iyi şekilde özetleyen Quant'ın şu ifadeleridir: "...*Filistin milliyetçiliği bir fikir ve bu duyguyu esas almış siyasal organizasyonlar olarak savaşla birlikte ortaya sürüldü... Filistin'in kurtuluş çaresinin Arap Birliği olduğu*

³³ T. G. Fraser, *The Arab-Israeli Conflict*, 2nd Edition, London: Palgrave Macmillan, 2004, s.86.

³⁴ Mustafa Mente, "1948-1990 Arası Dönemde İsrail'in İç ve Dış Hilal Stratejisi," *BSV Bülten*, 1997/40, İstanbul, s.27

³⁵ Glen Bowman, "Yitik Ülke Masalları: Filistin Kimliği ve Ulusal Bilincin Oluşması," *Yitik Ülke Masalları Kimlik ve Yer Sorunsalı içinde*, Çeviren Türkan Yöney, İstanbul: Sarmal, 1996, s. 7-35.

şeklindeki eski slogan ters çevrilerek 'Filistin'in kurtuluşunun Arap Birliğine yol açacağı' tarzında okunmaya başladı."³⁶

Siyasi yaklaşım tarzındaki değişimin en önemli belirtisi olarak Mısır'ın kazandığı 1973 savaşında Arap milliyetçiliğinin çok az bir rol oynaması gösterilebilir. Aynı şekilde Nasır sonrası 1970'te Mısır Devlet Başkanı olan Enver Sedat'ın 1973 savaşındaki amacı İsrail'i yok etmek değil, aksine savaş öncesi vurgulandığı gibi İsrail'i taviz vermeye zorlayamaya yetecek bir zafer kazanmaktı. 1973 savaşından Mısır'ın göreceli olarak galip çıkması Mısır'ın ihtiyaç duyduğu bölgesel ve iç meşruiyetini sağlamakla kalmamış aynı zamanda dönemin iki süper gücünden birisi olan Amerika'nın da dâhiliyle sonuçlanmıştır. Savaş sonrası Mısır Sovyet bloğundan ayrılarak hızla Washington yönetimi ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bu süreç hem İsrail ile imzalanacak bir barış anlaşması hem de Mısır'ın en büyük iç sıkıntılarından olan ekonomik sorunların Amerika'dan gelen finansal destek sonucu geçici de olsa çözümüyle sonuçlanmıştır.³⁷

1967 yenilgisi Mısır toplumunda derin etkiler bırakmıştır. Özellikle 'eski' ve 'yeni' nesil olarak adlandırılan gruplar arasındaki bölünme Mısır dış siyasetinin geleceği üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır. 'Eski' nesil olarak adlandırılan grup genel olarak o sırada ülkeyi yöneten askeri ve siyasi sınıf için kullanılmakla beraber, 'yeni' nesil tabiri genç nesli ve siyasi olarak 60 ve 70'lerde yetişen kişileri ifade etmekteydi. 'Yeni' neslin bakış açısından 1967 savaşının kaybı sadece askeri bir kayıp değil aynı zamanda 'üzerinde büyütüldükleri dünya görüşü, fikir ve bakış açısının yıkılmasıyla sonuçlanan büyük bir psikolojik şok idi'.³⁸ Bölgesel ve küresel konulara yeni bakış açılarının gerekliliği açısından bu savaş Mısır toplumu için tarihi bir dönüm noktası olmuştur. Bu açıdan 1967 savaşı 'derin bir öfkeyi topluma enjekte ederek geçmişten kopuşun bir işareti olarak yeni ve farklı dünya görüşlerinin kurucusu olmuştur'.³⁹ Aynı şekilde yenilginin psikolojik düzeyde

³⁶ William B. Quant, "Political and Military Dimensions of Contemporary Palestinian Nationalism," William B. Quant et al. *The Politics of Palestinian Nationalism*, Berkeley: University of California Press, 1974, s.52

³⁷ Ibrahim Karawan, "Foreign Policy Restructuring: Egypt's Disengagement from the Arab-Israeli Conflict Revisited", *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 18, No 3, Ekim 2005.

³⁸ A. Abdalla, "The Egyptian Generation of 1967: Reaction of the Youth to National Defeat", R. Meijer (der), *Alienation or Integration of Arab Youth, Between Family, State and Street içinde*, Surrey: Curzon Press, 2000, s.71.

³⁹ Abdalla, "The Egyptian Generation", s.71.

hazmedilmesi ve yeni bir yol haritasının oluşması için de bu savaş önemli bir mihenk taşı olmuştur.⁴⁰

1970'ler uluslararası ilişkiler literatüründe detant (yumuşama) dönemi olarak ele alınır. Uluslararası sistemin bir miktar kutup merkezli olmaktan çıkması devletlere daha rahat ve kendi çıkarları doğrultusunda manevra yapma imkânı sağlamıştır. Bu manevra alanlarının ortaya çıkması Ortadoğu'daki devletler için de önemlidir. Bu dönemde hala 1967 savaşında kaybettiği yerleri geri almayı planlayan Mısır, uyguladığı politikalarla bunu göstermiştir. Bu dönemde genel olarak Arap dünyasında özel olarak da Mısır'ın politikalarında görülen genel yaklaşım artık Filistin meselesinin daha devlet çıkarları temelinde ele alınmaya başlanmasıdır. Yukarıda kısaca değinildiği gibi FKÖ'nün Filistin'in tek temsilcisi olarak tanınması Mısır'ın yeni Filistin politikasına zimmî olarak katkıda bulunmuş ve bir nevi meşrulaştırmıştır. Bunun ilk görünümüleri FKÖ'nün 1974 Rabat İslam Ülkeleri Zirve Toplantısı'nda Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak kabul edilmesinden sonra ortaya çıkmıştır. FKÖ'nün tek temsilci kabul edilmesi ortak bir hareket stratejisinin belirlenmesi açısından önemli olmakla beraber içerisinde, Filistin meselesi FKÖ'nün meselesiymiş gibi ele alınabilme zaafını da barındıran bir karardır. Aynı yılın Kasım ayında FKÖ lideri Arafat'ın BM'de bir konuşma yapması ve BM'nin FKÖ'ye "gözlemci statüsü" vermesi bu söylediğimiz zaafi meşrulaştırmak için argümanlar sağlamıştır. Söz konusu tarihten sonra genel olarak Arap dünyasının özel olarak da Mısır'ın izlediği politikaların bunu destekleyen bir boyutta olduğunu göstermektedir. Bunun Mısır açısından ilk ortaya çıkışı hiç beklenmedik bir anda Enver Sedat'ın Kudüs'e yaptığı ziyaretidir (19–21 Kasım 1977). Bu ziyaret Mısır'la İsrail ilişkilerinde hızla yumuşamaya yol açtı. Bu ilişkilerin ilerlemesi daha sonra ABD Başkanı Carter'in girişimiyle 5 Eylül 1978'de Camp David görüşmelerini kolaylaştırdı. Bu görüşmeler daha sonra 26 Mart 1979'da İsrail ile barış antlaşmasına dönüştü. Bu antlaşma tüm Arap devletlerince ret edilmiş ve Arap devletleri sadece elçilerini Mısır'dan çekmekle kalmamış, Mısır İslam Konferansı Örgütü'nden de çıkarılmıştır.⁴¹

Özetle bu dönemde Mısır'ın Filistin meselesine yaklaşımı ulusal çıkarlar etrafında değerlendirilmiş ve Arap milliyetçiliği çerçevesinde bakmanın maliyetinin çok ağır olduğu fikri yaygınlık kazanmıştır. Bu durum zamanla Mısır dış siyasetinde Filistin meselesinin ağırlığının azalmasına ve buna paralel olarak da Mısır'ın bölgedeki siyasi etkisinin azalmasına yol açmıştır.

⁴⁰ Abdalla, "The Egyptian Generation", s.71.

⁴¹ Arsev Bektaş, "Ortadoğuda Barışın Ayak Sesleri ve Filistin sorununa Tarihsel bir Bakış", *Su sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, Sebahattin Şen (der.), İstanbul: Bağlam, 1993, s.283.

‘Soğuk Barış’ ve ‘Siyasetsizlik’: 1979 Sonrası Mısır’ın Filistin Politikası

Mısır, İsrail ile imzaladığı Camp David Anlaşması sonrası Ortadoğu’da tam anlamıyla bir *parya* statüsüne bürünmüştür. O zamana kadar Araplar arasında var olan dayanışmayı kırarak ‘düşman’ İsrail devletiyle anlaşma imzalaması Mısır’ın hem Arap Ligi hem de İslam Konferansı Örgütü’nden çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır. Özellikle Irak önderliğinde oluşan Mısır karşıtı dalganın etkisiyle birçok devlet Mısır ile ilişkileri koparmış ve kurulduğundan beri merkezi Kahire’de bulunan Arap Ligi Tunus’a taşınmıştır. Dışlanmışlığın farkına varan Mısır, 1980’lerin başından itibaren yeni bir dış politika açılımıyla eski politikasını biraz da dikkatlice gözden geçirmeye başlamıştır. Özellikle bölgeden dışlanmışlık bunun en temel sebebi olmuştur. Bu açıdan Hüsnü Mübarek’in devlet başkanı olmasının ilk dönemlerinde Filistin ve diğer Arap devletleriyle yakınlaşma çabaları görülür. Mübarek ABD kampına kaymanın bölgede getirdiği negatif etkiyi dengelemek için yeni açılımlar için fırsat kollamaya çalışmıştır. Bu çerçevede 1979 yılında yaşanan İran Devrimi Mısır’ın bölgesel anlamda lehine işlemiştir. İran Devrimi sonrası Suudi Arabistan o dönem yavaşça terk edilmeye başlayan Arap milliyetçiliğini, İran merkezli oluşan İslamcılığın yayılmasını dengelemek için yeniden canlandırmaya çalışmıştır.⁴² Zaten küresel anlamda bir izolasyon sürecine giren İran kendi meşruiyet açılımları açısından İslam Konferansı Örgütü gibi uluslararası kuruluşları hem kendisine bir meşruiyet aracı⁴³ hem de İslam devrimini ihraç için bir propaganda alanı olarak görmüştür. İran devriminin Mısır’ın Filistin siyasetine etkisi, Mısır’ın bölgedeki izole konumundan kısa sürede çıkarak bölge siyasetine yeniden dönüşünü hızlandırmıştır.

Camp David Anlaşması sonrası hem Arap dünyasından hem de İslam dünyasından dışlanan Mısır’ın bölgesel konulardaki etkisinde eskiye nazaran çok ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Bu dönemden itibaren Mısır’ın rolü ve etkisi hep küçük görülmüş ve ciddiye alınmamıştır. Bu açıdan bakınca Mısır’ın 1984 yılında Casablanka’da yapılan İKÖ liderler zirvesinde tekrardan İKÖ’ye dönmesine izin verilmesi genel olarak Mısır’ın eski konumunu geri kazanmasının bir sonucu değil, Suudi Arabistan’ın İran’ı dengelemek için uyguladığı bölgesel siyasetin bir

⁴² Naveed S. Sheikh, *The New Politics of Islam: Pan-Islamic Foreign Policy in a World of States*, London: RoutledgeCurzon, 2003, s.64.

⁴³ Sheikh, *The New Politics of Islam*, s.82.

sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İran'ın söz konusu toplantıyı boykot etmesi de bu durumun bir sonucudur.⁴⁴

Sedat liderliğindeki Mısır'ın İsrail ile yaptığı anlaşma Mısır'ı o zamana kadar hiç olmadığı kadar Amerika ve batı bloğuna yakınlaştırmıştı. 1981 yılında Sedat'ın öldürülmesinden sonra devlet başkanı olan Hüsnü Mübarek, denge arayışının bir sonucu olarak eski Sovyet bloğu ve bağlantısızlar grubu üyeleriyle ilişkileri yeniden geliştirme çabasına girdi. Her ne kadar Mübarek'in bu çabaları Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonucu uzun soluklu olmasa da, soğuk savaşın sona ermesi sonrasında başlayan İsrail-Filistin görüşmeleri ve Irak lideri Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali Mısır için bölgede yeniden etkinliğini gösterme adına fırsatlar doğurmuştur. Bölgede yaşanan bu dramatik değişimlere paralel olarak Mısır'ın önerdiği bir barış planı Arap liderleri tarafından desteklenmiş ve İsrail ve Filistin barış görüşmelerinin yapıldığı Madrid Konferansının bir parçası olmuştur. Bu barış planı 1970 öncesinde olduğu gibi Mısır'ın bölgede izlediği pro-aktif siyasetin bir yansımasından çok, meşruiyetinin sorgulandığı bir ortamda varlığını vurgulama ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

1978 sonrası Arap ülkelerinin Mısır'ı bölgeden dışlamaya yönelik politikaları Mısır'ın bölgesel politikalarında ciddi bir değişikliğe yol açmamıştır. Ne 1981 yılında Sedat'a yapılan suikast ne de 1982 yılında İsrail ve Mısır arasında Lübnan savaşı üzerine yaşanan gerilimler Mısır'ın bölgesel politikasını etkilemiştir. Zamanla Mısır'ın İsrail ve Amerika ile ilişkileri güçlenmiş ve doğal olarak Kahire'nin Filistin politikası bu parametreler çerçevesinden belirlenmiştir.

1980'ler Ortadoğu için karmaşa ve savaşların belirleyici olduğu dönemdir. Sekiz yıl süren Irak-İran savaşı bölgedeki istikrarsızlık ve belirsizliğin kaynağı olmuştur. Bunun biraz da doğal sonucu olarak 1980'lerde uluslararası kamuoyunun Filistin sorununa ilgisi zayıftır. Bunda uluslararası konjonktürün rolü fazlasıyla görülmektedir. Bu dönemde 1979'da devrimin yaşandığı İran ve sonrasında gelen Irak-İran savaşı uluslararası kamuoyunun ilgisini daha çok bu alana kaydırmıştır. 1980'ler Filistin sorunu, 1982 Lübnan trajedisinin getirdiği yankı hariç 1987 intifada hareketinin başlamasına kadar nadasa bırakılmış bir görünüm arz etmektedir.⁴⁵

Bu dönemde genel olarak Arap devletlerinin özel olarak da Mısır'ın Filistin meselesine yaklaşımı ulusal çıkarlar etrafında şekillenmiştir. Bu dönemdeki

⁴⁴ Sheikh, *The New Politics of Islam*, s.64.

⁴⁵ Bu dönemde etkisiz kalan çeşitli barış girişimleri söz konusudur. Bu girişimlerinin bir özeti ve karşılaştırması için bkz. Bulent Aras, *Palestinian Israeli Peace Process and Turkey*, New York: Nova Science Publisher, 1998, ss.26-37.

yaklaşımı Hüsnü Mübarek'in 1990'lardaki verdiği çeşitli röportajlar en iyi şekilde ortaya koymaktadır. Mübarek'in şu ifadeleri olayın özünü yansıtır: "Eğer İsrail ya da başka birisiyle ile stratejik bir işbirliği yaparsam, bu benim çıkarım olduğundadır."⁴⁶ Ayrıca bu dönemde birçok barış girişimi söz konusu olmasına rağmen bu girişimler cılız kalmıştır. Ve Filistinliler 1987 sonunda kendilerini her zamankinden daha yalnız hissetmeye başlamışlardır. Bu dönem ve şartlar tüm dünyada "İntifada" diye bilinen bir dönüm noktasına yol açacaktır.

Bu döneme barış görüşmeleri ve Oslo ilkeler antlaşması damgasını vurmuştur. İntifada hareketi sonrası yeni barış girişimleri söz konusu olmuştur. Bunlar Shultz girişimi, Şamir girişimi, İsveç diplomasisi ve Mübarek planıdır.⁴⁷ Bu dönemdeki gelişmeleri temel olarak üç dinamik yönlendirmiştir. Bunlar: (i) Filistinlilerin 1987'de başlattıkları intifada hareketi, (ii) Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve (iii) Körfez Savaşı'dır. Filistinlilerin İsrail askerlerine karşı başlattığı "taş"lı "sopalı" mücadele tüm dünya kamuoyunun bir anda Ortadoğu'ya yönelmesine sebep olmuştur.⁴⁸ Dünya kamuoyunun bu artan ilgisi iki kutuplu dünyanın sona ermesiyle beraber yerini barış görüşmelerine bırakmıştır. Körfez Savaşı sırasında ikinci planda kalan Avrupa devletleri, Ortadoğu'da etkin olamamanın verdiği sıkıntıyla barış görüşmelerine daha da istekli yaklaşmıştır. 1991 yılında Madrid'de toplanan barış konferansı Oslo Antlaşmasına giden yolun ilk adımı olmuştur.

Mısır başta olmak üzere tüm Arap devletleri Filistinlilerin intifada hareketini desteklemişlerdir. Aynı döneme denk gelen uluslararası sistemdeki değişiklikler ve yine 1991 yılında düzenlenen körfez harekâtı hem Mısır'ı hem de diğer Arap devletlerini oluşturan uluslararası konjonktürün de etkisiyle hem etken hem de edilgen konuma getirmiştir. Etken konuma getirmiştir çünkü süren barış görüşmelerini hem aktif olarak desteklemişler hem de üzerlerine düşen rolleri yerine getirmişlerdir. Barış girişimlerinin uluslararası konjonktür sonucu başlamış olması ve böyle bir girişimi Mısır ve öteki Arap devletlerinin başlatamamaları dolayısıyla edilgen bir konumda kalmışlardır.

Oslo sureciyle oluşmaya başlayan pozitif hava sonrası bütün sorunların işbirliği ve iletişim sonucu çözülebileceği bölgede ağırlık kazanmaya başlamış ve

⁴⁶ İsrail ve Mısır'ın karşılıklı pragmatik politikaları için bkz. Kenneth W. Stein, "Egyptian-Israeli Relations (1973-1997)", *Middle East Review of International Affairs*, Cilt 1 No 3, Eylül 1997.

⁴⁷ Bu barış girişimlerinin özeti ve karşılaştırması için bkz. Aras, *Palestinian Israeli Peace Process*, s.48-53

⁴⁸ Bektaş, "Ortadoğuda Barışın Ayak Sesleri", s.289.

bunun bir yansıması olarak Mısır Suriye dâhil tüm Arap devletleriyle diplomatik ilişkilerini yeniden kurmuştur. Arap Ligi'nin merkezinin yeniden Kahire'ye taşınması da bu sürecin bir diğer ürünüdür.⁴⁹ Mısır'ın Filistin sorununa yönelik 'aktif' ilgisi Madrid görüşmeleri sonrasında da devam etmiştir. Devlet katında var olan İsrail ile güçlü ilişkiler ile toplumda yükselen İsrail karşıtı eğilimi dengeleme ihtiyacı Mısır için en büyük sorundur. 2000 yılında Ariel Sharon'un Mescidi Aksa'ya yaptığı provokatif ziyaret üzerine başlayan İntifada sonrasında Mısır bu dengeyi gözetken bir politika izlemeye çalışmış ve bölgede tansiyonun düşmesi için Sharm El-Sheikh'de Filistin ve İsrail liderlerinin yanı sıra Ürdün ve Amerikan liderlerinin de katıldığı bir toplantı düzenlemiştir. Mısır'ın intifadayı sona erdirmeye sürecindeki rolü daha sonradan 'dikkatli' bir şekilde devam etse de bu durum Filistin sorununa yeni bir yaklaşımın ürünü değil bölgesel istikrarı sağlama çabasının bir parçası olarak görülmüştür.⁵⁰

2003'te Amerikan önderliğinde Irak'ın işgal edilmesinin hemen sonrasında Filistin sorunu dünya gündeminde ikincil bir konuma düşmüştür. Fakat Irak'taki gelişmelerin Filistin meselesinden doğrudan etkilendiğinin farkına varıldığı sonraki yıllarda Filistin meselesi yeniden gündemin ön sıralarında yer bulmuştur. Bu çerçevede Kasım 2007'de Annapolis'te yapılan Filistin barış görüşmelerine Mısır davet edilmiş olmakla birlikte gelecek süreçte Mısır'ın Filistin sorununa yönelik politikasının ne olacağını zaman gösterecektir. 11 Eylül sonrası süreçte ve sonrasında gelişen bölgesel dengeler özellikle İran etkisini dengelemek ve etkinliğini artırmak açısından Mısır için bir fırsat olarak görülse de, Mısır'ın Filistin meselesinde yeni bir açılım yapmadığı sürece bölgesel meşruiyet sorunu yaşayacağı söylenebilir. Mısır'ın 11 Eylül sonrası Ortadoğu ve Filistin meselesine yönelik olarak uzun vadeli ve kalıcı bir etki geliştirememesini de bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Temel olarak burada vurgulanması gereken nokta özellikle 1979 sonrasında Mısır'ın Filistin sorununa yönelik uzun soluklu bir politika üretememesidir. Bölgesel ve iç şartların belirleyici olduğu bu dönemde Mısır'ın Filistin politikası ulusal çıkar merkezli olmuştur. Her ne kadar Mısır'ın politikası bölgede daha çok pro-Filistin olarak algılanmasa da, Mısır bölgede kendi etki ve varlığını hissettireceği bir fırsat doğması halinde devreye girerek varlığını hissettirmeye çalışmaktadır. Burada belki de üzerinde durulması gereken nokta fırsat kollama siyasetinin bile özünde pragmatik olduğu ve ilke-

⁴⁹ Hassan A. Barari, "The Al-Aqsa Intifada as Seen in Egypt", *Civil Wars*. Cilt 6, No 3, Bahar 2003, s.88.

⁵⁰ Barari, "The Al-Aqsa Intifada", s.90.

merkezli/sürdürülebilir bir siyaset olmadığıdır. Kahire'nin 1979 sonrası Filistin politikasının ilkeli bir yaklaşımdan uzak olması onun bir nevi 'siysetsizlik' olarak adlandırılmasına yol açmaktadır.

Sonuç Ve Genel Değerlendirme

Gerges'in 1995 yılında yaptığı 'Mısır Arap dünyasının anahtarıdır' tespiti bugün hala geçerliliğini korumaktadır.⁵¹ Filistin sorununda başından beri Mısır ya öncü rol oynamış ya da oynaması beklenilmiştir. Arap devletlerinin İsrail ile Mısır'ın dâhil olmadığı bir savaşı ya da barışı değil kazanma başlatma ihtimalleri bile düşüktür. Tarihi anlamda Mısır'ın Filistin sorununa yönelik politikası Araplar için belirleyici olmuştur. Her ne kadar 1979 sonrası Mısır Ortadoğu'dan dışlanmış olsa da Mısır'ın olmadığı bir durumda diğer Arap devletleri soruna herhangi bir alternatif çözüm üretememişlerdir. Diğer Arap devletlerinin günümüzdeki politikaları, bir nevi Mısır'ın söylemsel olarak diğer Arap devletlerine doğrudan da yanlıştan da önderlik ettiğinin göstergesi olup, bu durum aynı zamanda Mısır'ın belirleyicilik rolünün altını çizmektedir.

1930'lardan günümüze Mısır'ın Filistin sorununa yönelik politikası genel olarak paradigmatik olarak daralan bir bakış açısını temsil etmektedir. 1948 savaşına kadar merkezi bir sorun olarak addedilen Filistin, 1950'lerde önce İslami bir açıdan daha sonra ise Arap milliyetçiliği açısından ele alınarak bir nevi ölçek küçültülmüştür. Her ne kadar 1950'lerde yaşanan ümmet merkezli bir perspektifinden etnik grup merkezli bakış açısına geçiş ciddi bir daralmayı işaret etse de, asıl daralma Mısır dış politikasının opsiyonları açısından olmuştur. Özellikle 1970'lerde yoğunlaşan ve sadece Mısır ulusal çıkarı açısından beslenen politikalar sadece Mısır'ın bölgedeki etkisini azaltmamış aynı zamanda bölge halkı gözünde ciddi bir kredibilite kaybına yol açmıştır. Bu durum sonraki yıllarda Mısır'ın eski konumunu kazanmak için yaptığı girişimlere hem halkın şüpheyle bakmasına hem de destek vermemesiyle sonuçlanmıştır. Şu an için Mısır'ın Ortadoğu'da yaşadığı meşruiyet sorunu Mısır dış politikasının en büyük açmazlarından birisidir.

Bugün birçok uzmanın üzerinde ittifak ettiği temel nokta Mısır dış siyasetinde yaşanacak bir değişikliğin diğer birçok ulusun bölgedeki birçok soruna yönelik politikalarını yeniden gözden geçirmesine sebep olacağı şeklindedir.⁵² Bu durum Mısır'ın yakından takip edilmesine ve gerektiğinde statükonun korunması

⁵¹ Fawaz Gerges, "Egyptian-Israeli Relations Turn Sour", *Foreign Affairs*, Cilt 74. No 3, 1995, s.78.

⁵² Örneğin Alterman, "Dynamics without drama", s.358.

pahasına demokratikleşme çabalarının ikinci plana itilmesiyle kendini göstermektedir.

Peki, Mısır bölgedeki muhtemel etkili güçlerden birisi olmasına rağmen neden bölge politikalarındaki etkisi beklentilerin çok gerisindedir? Başka bir deyişle Mısır Ortadoğu siyasetinde nasıl yeniden etkili bir aktör olabilir? Bu sorulara verilebilecek en temel cevaplardan birisi Hassan'ın da vurguladığı gibi Mısır dış politikasında ciddi bir vizyon değişikliği ihtiyacıdır.⁵³ Bu değişikliğin en önemli bölgesel ayağını ise Filistin sorununa yönelik yaklaşım oluşturmaktadır. Bu makale boyunca analiz edildiği üzere Mısır'ın Filistin'e yönelik politikası sadece onunla sınırlı kalmamış ve Mısır'ın tüm bölge politikaları üzerinde etkisini göstermiştir. Örneğin Mısır Filistin meselesine bir İslami sorun gibi yaklaştığı vakitlerde İslam dünyasındaki meşruiyeti artmışken aynı şey Arap milliyetçiliğinin merkeze geldiği dönemde Arap dünyasında yaşanmıştır. Bu durum Filistin sorununun bölge politikalarındaki *belirleyici* rolünü vurgular. Ve bölgedeki hiç bir devlet bu soruna kayıtsız kalarak bölgede etkili olamaz.⁵⁴ Bu açıdan bakılınca eğer Mısır Ortadoğu'da Nasır döneminde olduğu gibi yeniden etkili olmak istiyorsa Filistin'e yönelik politikasında en azından bir söylem değişikliğine gitmek zorundadır. Bu durum sadece Mısır dış politikası için değil aynı zamanda bölgesel barış için de önemli bir katkı sağlayabilir. Mısır'ın tarihi süreç boyunca bölgede özellikle Arap devletleri için 'söylemsel liderlik' rolünü oynadığı göz önüne alındığında, Mısır'ın Filistin'e yönelik siyasetinde bir değişiklik olmadığı takdirde bölgedeki sorunlara yönelik ciddi bir paradigmatik değişim yaşanmayacağı, aksine var olan durumun vahametini koruması uzun vadede beklenilebilir. Aynı şekilde Mısır'ın bölgesel politikalarındaki etkisizliğini sürdürmesi ve meşruiyetinin

⁵³ Bassem A. Hassan, "Beyond Dichotomies," *Al-Ahram Weekly* (Kahire), Sayı 830, 1-7 Subat 2007.

⁵⁴ Türkiye'nin son yıllarda yaşadığı tecrübenin de bunu doğruladığı söylenebilir. 1995 sonrasında Türkiye İsrail ile ilişkileri geliştirip en üst düzeye çıkardığı zaman, Türkiye'nin bölgede zaten var olan dışlanmışlığı artmış ve o dönemde yapılan her İKÖ ve Arap Ligi toplantısında Türkiye eleştirilmiştir. Türkiye'nin Filistin-İsrail sorunun bölgedeki belirleyici rolünün farkına vararak son yıllarda izlediği yapıcı ve adil çözüm arayışları Türkiye'nin bölgedeki meşruiyetini ve kabul edilebilirliğini artırmıştır. Bunun yansımaları günümüz Ortadoğu'sunda hem halk hem de hükümetler düzeyinde görülebilir. Türkiye'nin Filistin-İsrail sorununa yaklaşımı için bkz, Joshua Walker, "Turkey and Israel's Relationship in the Middle East", *Mediterranean Quarterly*, Cilt 17, No 4, Guz 2006, ss.60-90; Hakan Yavuz, "Turkish- Israeli Relations through the Lens of the Turkish Identity Debate", *Journal of Palestinian Studies*, Cilt 27, No 1, Bahar 1997; ve Mehmet Özkan, "Turkish Activism in the Middle East after 1990s: Towards a Periodization of Three Waves", *Turkish Review of Middle East Studies* 17, 2006, ss.157-185.

tartışılmaya devam edilmesi bir sürpriz değil sadece var olan sosyal-siyasi durumun bir yansıması olacaktır.

Kaynakça

Abadi, Jacob, "Egypt's Policy towards Israel: The Impact of Foreign and Domestic Constraints", *Israel Affairs*,

Cilt 12, No 1, Ocak 2006.

Abdalla, A., "The Egyptian Generation of 1967: Reaction of the Youth to National Defeat", R. Meijer (der), *Alienation or Integration of Arab Youth, Between Family, State and Street* içinde, Surrey: Curzon Press, 2000.

Abdelnasır, Walid M., *The Islamic Movement in Egypt, Perceptions of International Relations 1967-81*, London and New York: Kegan Paul International, 1994.

Ajami, Fouad, "The End of Pan-Arabism", *Foreign Affairs*, Cilt 57, No 2, Kis 1978/1979.

Alterman, Jon B., "Dynamics without Drama: New Options and Old Compromises in Egypt's Foreign Policy", *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 18, No 3, Ekim 2005.

Alexander, Anne, *Nasser: His Life and Times*, Cairo, The American University in Cairo Press, 2005.

Aras, Bulent, *Palestinian Israeli Peace Process and Turkey*, New York: Nova Science Publisher, 1998.

Bararı, Hassan A., "The Al-Aqsa Intifada as Seen in Egypt", *Civil Wars*. Cilt 6, No 3, Bahar 2003.

Bektaş, Arsev, "Ortadoğuda Barışın Ayak Sesleri ve Filistin sorununa Tarihsel bir Bakış", *Su sorunu, Turkiye ve Ortadoğu*, Sebahattin Şen (der.), İstanbul: Bağlam, 1993.

Bowman, Glen, "Yitik Ülke Masalları: Filistin Kimliği ve Ulusal Bilincin Oluşması," *Yitik Ülke Masalları Kimlik ve Yer Sorunsalı* içinde, Çeviren Türkan Yöney, İstanbul: Sarmal, 1996.

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre, 2001.

Doran, Michael, "Egypt: Pan-Arabism in Historical Context", C.L. Brown (der), *Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers* içinde, London: I.B.Tauris, 2004.

El-Awaisi, Abd Al-Fattah, "The Conceptual Approach of the Egyptian Muslim Brothers towards the Palestine Question, 1928-1949", *Journal of Islamic Studies*, Cilt 2, No. 2, 1991.

Fraser, T. G., *The Arab-Israeli Conflict*, 2nd Edition, London: Palgrave Macmillan, 2004.

Furia, P.A., ve R. E. Lucas, "Determinants of Arab Public Opinion on Foreign Relations", *International Studies Quarterly*, Cilt 50, No 3, Eylül 2006.

Gerges, Fawaz, "Egyptian-Israeli Relations Turn Sour", *Foreign Affairs*, Cilt 74. No 3, 1995.

Hasou, Tawfig Y., *The Struggle for the Arab World, Egypt's Nasser and the Arab League*, London: KPI, 1985.

Hassan, Bassem A., "Beyond Dichotomies", *Al-Ahram Weekly* (Kahire), Sayı 830, 1-7 Subat 2007.

Heikal, Mohamed, *Autumn of Fury*, New York: Random House, 1983.

Iraqi Study Group Report, J. A. Baker ve Lee H. Hamilton (Co-chairs), December 2006, Erisim tarihi: s.39, 30 Aralık 2006,

http://www.usip.org/isg/iraq_study_group_report/report/1206/iraq_study_group_report.pdf

Karawan, Ibrahim, "Foreign Policy Restructuring: Egypt's Disengagement from the Arab- Israeli Conflict Revisited", *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 18, No 3, Ekim 2005.

Kavi, Özlem T., "Islamic Movements In the Middle East: Egypt as a Case Study," *Perceptions: Journal of International Affairs*, Cilt 6, No 4, Aralık 2001- Ocak 2002.

Khatab, Sayed, *The Political Thought of Sayyed Qutb, The Theory of Jahiliyyah*, London and New York, Routledge, 2006.

Lia, Brynjar, *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu*, Çeviren İhsan TOKER, İstanbul: Yöneliş, 2000.

Matthews, W.C., "Pan-Islam or Arab Nationalism? The Meaning of the 1931 Jerusalem Islamic Congress Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies*, 35, 2003.

Mayer, T., "Egypt and the General Islamic Congress of Jerusalem in 1931", *Middle Eastern Studies*, 18, 1982.

- McGregor, Alexander, *A Military History of Modern Egypt, From the Otoman Conquest to the Ramadan War*, London: Praeger Security International, 2006.
- Mente, Mustafa, "1948–1990 Arası Dönemde İsrail'in İç ve Dış Hilal Stratejisi," *BSV Bülten*, 1997/40, İstanbul.
- Mitchell, Richard P., *The Society of the Muslim Brothers*, Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Özkan, Mehmet, "Turkish Activism in the Middle East after 1990s: Towards a Periodization of Three Waves", *Turkish Review of Middle East Studies* 17, 2006.
- Podeh, Elie, *The Decline of Arab Unity: The Rise and Fall of the United Arab Republic*, Sussex: Sussex Academic Press, 1999.
- Quant, William B., "Political and Military Dimensions of Contemporary Palestinian Nationalism," William B. Quant et al. *The Politics of Palestinian Nationalism*, Berkeley: University of California Press, 1974.
- Rubin, Barry, *Recitulation until Victory? The Politics and History of the PLO*, London: Harvard University Press, 1994.
- Sheikh, Naveed S., *The New Politics of Islam: Pan-Islamic Foreign Policy in a World of States*, London: RoutledgeCurzon, 2003.
- Stein, Kenneth W., "Egyptian- Israeli Relations (1973–1997)", *Middle East Review of International Affairs*, Cilt 1 No 3, Eylül 1997.
- Tibi, Bassam, *Arab Nationalism, A Critical Enquiry*, edited and translated by M. Farouk-Sluglett and P. Sluglett, 2. Baskı, London: Macmillan, 1990.
- Walker, Joshua, "Turkey and Israel's Relationship in the Middle East", *Mediterranean Quarterly*, Cilt 17, No 4, Guz 2006.
- Yavuz, Hakan, "Turkish- Israeli Relations through the Lens of the Turkish Identity Debate", *Journal of Palestinian Studies*, Cilt 27, No 1, Bahar 1997.
- Zogby, James J., *What Arabs Think: Values, Beliefs and Concerns*, Utica: NY, Zogby International, 2002.